

Spory o absolutismus

Tomáš Knoz

Připomínat výročí zajímavých historických událostí není ničím neobvyklým. Svá výročí ovšem mají i vydání důležitých knih a prací, které vyvolaly zásadní odezvu a vyprovokovaly debatu, jež tak či onak ovlivnila vnímání sledovaných skutečností, anebo metodologických přístupů k nim. V letošním roce uplyne dvacet let od vydání knihy Nicholase Henshalla *The Myth of Absolutism: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy*, jež především v devadesátých letech dvacátého století mezi historiky raného novověku vyvolala poměrně silnou debatu o pojmu absolutismus a o historiografických paradigmatech zkoumání evropských monarchií 17. a 18. století. Ačkoliv se uvedená diskuse v největší míře rozvinula především mezi anglicky a německy píšícími autory, zasáhla i do prostředí české historické vědy. Možná tedy stojí za to po dvaceti letech s určitým odstupem diskusi shrnout a pokusit se vystihnout její zásadní charakteristiky a přínosy. Byť nárok na vyčerpávající přístup ani na objektivitu si v předkládaném článku ani zdaleka činit nelze.

Wilhelm Roscher, konstrukce a počátky dekonstrukce pojmu

Pojem ‚absolutismus‘ byl v moderní podobě zkonstruován ve druhé polovině 19. století. Šlo o historiografický a státovědecký termín zkonstruovaný na základě starších právnických pojmů, převzatých především z díla Jeana Bodina a dalších teoretiků státu (‚potestas absoluta‘, ‚monarchia absoluta‘, ‚la souveraineté du roi‘ apod.). Někdy bývá dáván do souvislosti s dílem jednoho ze zakladatelů moderní historiografie Leopolda von Ranke, prakticky vždy je však odkazováno na německého státovědce a ekonoma Wilhelma Röschera, který ve svém spise *Geschichte der Nationalökonomie in Deutschland* z roku 1874 vytvořil tzv. „stupňovou teorii“ absolutní monarchie. Byla to doba, kdy vznikalo pojmosloví a systematické třídění prakticky ve všech tehdejších humanitních vědách, a proto se pojem absolutismus stal obvyklou součástí dějinných syntéz, které jako kategorizační základ vnímaly ústavní a právní systém či ekonomické a sociální principy. Za důležitou skutečnost je potřeba považovat, že se pojem absolutismus v této souvislosti uplatnil jako označení pro určité historické procesy odkazující především na konkrétní podobu vlády a na konkrétní ústavněprávní fenomény, ale také jako historiografický periodizační termín označující období, kdy uvedené principy v určující míře určují chod a podobu společnosti. Již kolem poloviny 20. století bylo zřejmé, že je Roscherovo třídění použitelné pouze jako schematický model a neobstojí v konfrontaci se stále se zdokonalujícími vědomostmi historiků o principech fungování státu v období mezi 16. a 18. stoletím. Určitou modifikovanou a modernizovanou recepci (postavenou na podobě kolektivního vládního orgánu) roku 1955 představili historikové Fritz Hartung a Roland Mousnier. Ačkoliv byl Roscherův koncept do značné míry upraven, samotné užití pojmů absolutismus a absolutní monarchie nebylo zásadním způsobem zpochybněno, jak o tom ostatně svědčí i jiné Mousnierovo důležité dílo, jež nese název *Les Institutions de la France sous la monarchie absolue 1598-1789* a jež bylo postupně vydáváno v letech 1974-1980.

Evropská diskuse o pojmu absolutismus, o jeho sémantických možnostech i o vztahu mezi pojmem a jeho obsahem probíhala ve druhé polovině 20. století vlastně permanentně. V šedesátých letech a sedmdesátých letech vzniklo hned několik syntéz evropských a obecných dějin, jejichž autoři pojem absolutismus položili do jejich titulu. Ze všech autorů, kteří se v daném období věnovali zmiňovanému období, je potřeba nejprve jmenovat Waltera Hubatsche, resp. jeho knihu *Das Werden des Absolutismus* z roku 1966. Samostatnou pozornost v rámci představovaného diskurzu si ovšem zaslouží sborníkové dílo *Der Absolutismus*, které Hubatsch vydal roku 1973 a které soustřeďuje a reedituje stati, které podle názoru autora sehrály v dějinách pojmu významnou roli. Lze tedy říci, že pojem absolutismus i jeho obsah byl prověřován a dílčím způsobem revidován po celou druhou polovinu 20. století. Do diskurzu se v této době zapojila celá řada autorů nastupující generace, v německy hovořícím prostředí především Ernst Hinrichs, Johannes Kunisch, Heintz Duchhardt nebo Wolfgang Schmale. Sumárně či lapidárně charakterizovat tuto etapu diskuse o absolutismu není zcela jednoduché. Charakteristické pro ni je určité problematizování některých apriorních postupů a soudů, například mechanické aplikace principů francouzského vládního systému na poměry v jiných evropských říších a státech. Z toho vyplývá i otázka po francouzském modelu a jeho recepci (srovnej přístup Fernanda Braudela týkající se italského modelu). Snad lze dokonce říci, že již v polovině osmdesátých let 20. století přichází na řadu jistá rekonstrukce pojmu coby označení epochy, např. v díle Angličana Jonathana C. D. Clarca nebo Němců Ernsta Hinrichse a Heinze Duchhardta. Zkoumání absolutismu se navíc v tomto období děje v souvislosti s definováním a prozkoumáváním dalších kategorií, které se s pojmem absolutismus buď prolínají nebo s ním alespoň souvisí – v první řadě se to týká pojmu raný novověk (např. Ilja Miecz, Winfried Schulze, Johannes Burckhardt). Za nezanedbatelný charakteristický element lze také považovat zmnožení metod, jež se dosud opíraly v první řadě o přístupy právních a ústavních dějin, a to především o oblast sociálních věd, kulturních dějin a historické antropologie. Díky Hubertu Christianu Ehaltovi, Franzi Matschovi či Peteru Burkeovi (byť částečně jde opět o metodologické modifikace a kritické posuny sociologického přístupu Norberta Eliase) se více začalo vnímat výtvarné a ceremoniální umělecké dílo jako ‚výrazový prostředek absolutní moci‘.

Také česká historiografie sedmdesátých a osmdesátých let 20. století evropskou diskusi o absolutismu zaznamenala. Paradigma absolutismu v té době stále ještě dobře vyhovovalo marxistickému konceptu dějin, neboť zdánlivě beze zbytku odpovídalo představě o prvotní akumulaci kapitálu a na ni navazujících procesů, jakým bylo druhé nevolnictví s výrazným přiosťřením vykořisťování poddaných, nárůst ideologického tlaku ze strany katolické církve, obvykle označovaný pojmem protireformace, a v neposlední řadě i centralizační snahy Habsburků vedené proti jednotlivým zemím České koruny, v ústavněprávní podobě vycházející z obnovených zřízení zemských. Zde je nutno podotknout, že uvedený koncept, diskutovaný v odborných pracích především v padesátých a na počátku šedesátých let, byl v letech sedmdesátých a osmdesátých ve své surové podobě přítomen spíše v příručkových dílech a učebnicích. V odborných pracích se vyskytoval omezeně, byť se s ním lze setkat i v díle některých známých českých historiků. Že se o problému mezi historiky na sklonku období komunismu ve skutečnosti diskutovalo podobným způsobem, jako tomu bylo za železnou oponou, svědčí například sborník *Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě v 17. a 18. století*, kde zásadní stati ke sledovanému tématu publikovali Eduard Maur, Miroslav Hroch, Milan Šmerda, Valentin Urfus, Karel Malý, Jaroslav Pánek a Pavel Bělina. Za výjimečný příspěvek k dané problematice lze potom považovat díla Josefa Války, jež v osmdesátých letech uveřejnil především na stránkách časopisů *Studia Comeniana et Historica*, *Opus musicum* či *Przegląd historyczny*. Podobně jako třeba v Rakousku Ehalt, také Válka, jenž v osmdesátých letech velmi těsně spolupracoval s historiky umění Zdeňkem

Kudělkou, Jiřím Kroupou, Milošem Stehlíkem a s historikem hudby Milošem Štědróněm, tehdy akcentoval výrazové, resp. umělecké charakteristiky politických a právních procesů probíhajících ve středoevropské společnosti. Výsledkem byla mimo jiné konstrukce pojmu ‚barokní absolutismus‘, s nímž se lze setkat například i ve Válkově syntéze o dějinách Moravy v raném novověku z roku 1995.

Nicholas Henshall, následné diskuse a snahy najít řešení

K zásadní akceleraci diskuse o absolutismu nicméně došlo roku 1992. Britský historik-učitel Nicholas Henshall tehdy přišel s myšlenkou, že pojem absolutismus, tak jak je běžně historiky užíván, se výrazným způsobem rozchází s realitou existující v evropských státech 17. a 18. století, a to včetně forem vlády a panovnické moci. V Evropě sledovaného období se nejednalo o despotickou formu vlády, jak bývá pojem absolutismus podle jeho názoru velmi často definován, ale naopak o velmi různorodé vládní formy s diferencovaným podílem skutečné moci panovníka a různým podílem stavů či jiných složek společnosti. Henshall se proto ve své knize pokusil podrobit zkoumání užití a zneužití pojmu absolutismus a snažil se ho konfrontovat se zjištěnými skutečnostmi. Dochází k názoru, že ani v období, které se obvykle nazývá absolutismem, nebyli monarchové nositeli absolutní moci a že se o ni naopak museli určitým způsobem dělit. Co bylo pro charakter následující debaty snad ještě důležitější nežli uvedené zjištění, jehož podstata byla historikům i dříve v podstatě zřejmá, byl jeho akcent na zkoumání poměrů ve Francii v konfrontaci se současným děním v Anglii. Až dosud operovaly snahy o konstrukci a dekonstrukci pojmu absolutismus s rámcovou představou, že v Evropě byl nositelem absolutistické vlády v období druhé poloviny 17. a v 18. století především francouzský model vlády (vedle čehož je nutné zmínit také existenci španělského a pruského modelu), zatímco například ve střední Evropě se mimo jiné z důvodů složitosti ústavněprávního dědictví absolutní forma panovnické moci nemohla zcela rozvinout. Naproti tomu Nicholas Henshall přichází s názorem – zjednodušeně řečeno – že vládní forma neodpovídá pojmu absolutismus ani ve Francii a že je tedy třeba pojem absolutismus zpochybnit v zásadě v celé šíři jeho významu. Jako aktuální se tak začala jevit myšlenka Winfrieda Schulzeho, o několik let dříve formulovaná v knize o principech stavovské společnosti: „Některé termíny a pojmy v historiografii, jež byly po léta považovány za obecně platné a příliš se o nich neuvažovalo, se po čase stanou předmětem intenzivního zájmu, zkoumání a diskuse historiků.“ Tento intenzivní zájem především v Německu vyústil k akceleraci diskuse započaté již po polovině osmdesátých let. Ne náhodou se do titulů či podtitulů knih a statí zabývajících se sledovaným diskurzem dostávaly zpochybňující formulace: *Abschied vom Absolutismus?* (Ernst Hinrichs), *Absolutismus – ein Mythos?* (Ronald G. Asch, Heinz Duchhardt), *Absolutismus – Abschied von einem Epochenbegriff?* (Heinz Duchhardt). Je položena otázka, zda proměny 17. století představují skutečné střídání epoch, anebo jde pouze o optický klam (Ronald G. Asch, Heinz Duchhardt).

Aktuální diskuse o absolutismu, vyprovokovaná Henshallem, se do českých zemí přenesla do značné míry díky intenzivním kontaktům zdejších historiků raného novověku s německými a rakouskými kolegy. Lze snad dokonce říci, že česká diskuse probíhala v německém a rakouském (popř. nizozemském) kontextu a že při ní byla o poznání méně reflektována historiografie francouzská. Druhou z charakteristik by snad mohlo být, že se diskuse v českém prostředí zúčastnili historici všech generací a škol, nicméně vůdčí či inicující roli však přece jen sehráli badatelé (tehdejší) mladší generace. Třetím charakterizujícím prvkem pak je, že uvedená diskuse probíhala na nejrůznějších úrovních a že metodologicky a teoreticky zaměřené články v nejdůležitějších českých historických časopisech ji určují pouze parciálně. Vedle nich je nezbytné sledovat také reflexi a aplikaci diskuse v materiálově formulovaných studiích a statích, její zaznamenání tématu v recenzích, zprávách o konferencích či v diskusních příspěvcích. Lze sledovat případné diferenciace mezi proklamativními formulacemi často obsaženou v teoreticky či metodologicky zaměřených úvodních statích ke sborníkům či v diskusích na jedné straně a přístupem v aplikaci jednotlivých postupů v prakticky zaměřených textech. A do určité míry je zajímavé sledovat také samotnou frekvenci užití pojmu absolutismus, popřípadě jeho limitování jistým kontextem či praktické nahrazení jiným pojmem, více odpovídajícím skutečným právním, sociálním a kulturním procesům probíhajícím v dobové evropské společnosti.

Ačkoliv se to snad prvoplánově neprojevovalo metodologickými statěmi na stránkách zásadních časopisů české historické vědy, nelze patrně upírat zásluhu o přenesení henshallovske diskuse

na českou půdu Petru Mat'ovi, jenž se problému věnoval v kontextu svého výzkumu české aristokratické společnosti raného novověku, resp. výzkumu zemského sněmovnictví sledovaného období. Problém byl mimo jiné formulován v konturách změn, ke kterým došlo v období bezprostředně následujících po porážce stavovského povstání a po bělohorské bitvě. Petr Mat' s metodologickou oporou britské a německé historiografie problematizující dosavadní paradigma absolutismu ukazuje, že ani politický a právní systém barokního období na jedné straně nelikviduje moc stavů a jejich politický orgánů, na druhé straně že tuto moc si pro sebe není schopen vyhradit panovník. Uvedená diskuse probíhala poměrně intenzivně na nejrůznějších úrovních, včetně večerních rautů na různých konferencích dotýkajících se byť okrajově dané problematiky. Co je však nožná ještě důležitější, vyvolala také celou řadu dílčích výzkumů a studií, v nichž byla aktualizována a precizně verifikována nejrůznější témata spojená s otázkou po povaze panovnické moci a moci třímané dalšími složkami obyvatelstva. Na rozdíl od období před rokem 1989, kdy se zkoumala především předbělohorská doba, s níž byl spojován vrchol stavovského systému a dokonce se hovořilo o stavovské demokracii či o éře tolerance a koexistence, se nyní výzkum v oblasti politických, právních i kulturních dějin rychle rozšířil na následující epochu – pokud se ovšem historikové vůbec nepokoušeli zbavit bitvy na Bílé hoře jako symbolického periodizačního mezníku českých dějin. V této souvislosti by bylo možné uvést celou řadu autorů a jejich studií, za všechny jmenujme alespoň mladého brněnského historika Jiřího Davida, který na stránkách Časopisu Matice moravské a časopisu Folia Historica Bohemica v jisté návaznosti na předchozí práce Petra Mati detailně charakterizoval pobělohorské proměny ve fungování moravských zemských sněmů a vládních úřadů, a to s ohledem na jejich právní roli i na reálné politické možnosti moravské aristokracie.

Výše uváděná diskuse se alespoň částečně přenesla i na pole historiografických a historicko-sémantických studií. Pokud nebudeme za součást domácí produkce považovat stat' slovenské autorky Kristiny Čaplovičové *Absolutismus jako historický pojem a jav* publikovanou v Historickém časopise, potom lze zmínit dvě či tři další studie, jež se sice poněkud odlišují nuancemi svého přístupu, nicméně dospívají více méně k podobnému závěru. Tomáš Knoz v článku *Absolutismus nebo „absolutismus“? K dějinám jednoho pojmu* se roku 2001 na stránkách Časopisu Matice moravské pokusil shrnout především základní sémantická chápání sledovaného pojmu, alespoň v hrubých konturách charakterizovat současnou diskusi, poukázat na fungování některých bezprostředně souvisejících pojmů a navrhnout některá možná řešení. Jiří Hrbek ve studii *Absolutismus. Konstrukce a dekonstrukce jednoho pojmu*, jež byla roku 2007 uveřejněna v Českém časopise historickém, poněkud více vychází z filosofického a politologického kontextu, včetně recepce historických prací souvisejících s tématem. Hrbek se navíc i v následujících letech pokoušel pojem absolutismus promýšlet také v obecnějším kontextu výzkumu panovnické moci. Dosažené výsledky aktuálního bádání o pojmu absolutismus nakonec sumarizovalo i příslušné heslo v akademickém lexikonu českých dějin redigované Milanem Hlavačkou. Jednoduché shrnutí výsledků uvedených studií není bez značného zkreslení možné. Snad je lze nahradit odkazem na vyjádření Ernsta Hinrichse, podle něhož se pojem absolutismus „pravděpodobně bude používat, i když historikové naruší některé původní ideální představy o jeho obsahu“ či Wolfganga Schmaleho, jenž pojem absolutismus vnímá jako „natolik rozšířený, že je jeho úplné odbourání prakticky nemožné“. Hrbek ve snaze zdůvodnit oprávněnost požívání pojmu absolutismus, pokud dobře poznáme jeho konstrukci, konstatuje: „Pokud se jedná o historiografický konstrukt, je jeho náplň věcí vědecké dohody, která by vždy měla odrážet soudobý stav bádání na dané téma. (...) Uvědomíme si, že žádný pojem není nezpochybnitelný, poznáme, kolik interpretačních vrstev se v něm nachází a co vše do něj

historiografie předchozích období vložila. Tyto minulé vklady totiž mohou naznačit možnosti výkladu pro budoucnost.“

Pravděpodobně největší význam pro českou diskusi o pojmu absolutismus však měla konference, jež se na popud Petra Mati a Thomase Winkelbauera uskutečnila v únoru roku 2003 na půdě Geistwissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas v Lipsku a z níž následně vyšel i poměrně objemný sborník. Uvedená konference se může pyšnit celou řadou superlativů. Především, česká diskuse o daném tématu zde probíhala v bezprostřední konfrontaci s reprezentanty celé řady evropských i mimoevropských historiografií věnujících se problematice raného novověku (jednání se zúčastnili historikové z Itálie, Kanady, Maďarska, Německa, Nizozemí, Rakouska). Paradigma habsburského absolutismu zde bylo zkoumáno na základě plurality škol, metod a přístupů. O živosti diskuse, která byla bezprostřední součástí jednání a jež v jistých momentech nabírala až osobního rázu, svědčí i rozdílné vnímání průběhu a výsledků konference, jež lze doložit například při porovnání informace o konferenci podané Jaroslavem Pánkem v Českém časopise historickém a autoreferátem z pera organizátorů symposia, jenž se stal součástí úvodní stati v konferenčním sborníku (osobní ráz těchto diskusí se ostatně projevil i debatou mezi Petrem Mařou a Jiřím Peškem o Mařově knize *Svět české aristokracie* na stránkách ČČH). Obecně lze říci, že také na této konferenci převládlo stanovisko, které respektuje potřebu debaty o paradigmatu i další podrobné výzkumy jednotlivých fenoménů, jež v očích historiků obvykle pojem absolutismus naplňují. Poměrně přesně tento postoj formuloval Joachim Bahlcke, který v diskusi hovořil o „měkkém absolutismu“: pokud vnímáme pojem absolutismu bez sémantické relativy a očekáváme, že panovník či stát disponovali nedělenou absolutní mocí, potom samozřejmě dospějeme k nutnosti jej považovat za nefunkční, resp. nevhodný, a to ani pro označení ústavního systému, tím méně pro označení historické epochy. Pokud ale apriori vnímáme jeho relativitu a neočekáváme, že je jakožto historický fenomén naplněn beze zbytku, je „měkký“, lze se s jeho určitým použitím smířit. (Snad jsem význam Bahlckeových slov příliš neposunul.) Byť se o nich v kuloárech někdy hovořilo jako příliš jednostranných, nelze pominout ani závěrečná vyjádření hostitele konference Winfrieda Eberharda. Také podle něj problém nespočívá v samotném pojmu či jeho obsahu, ale v naší představě o dění, které jej naplňuje. Nemůžeme si prý představovat, že ve sledovaných stoletích šlo o zápas stavovského systému na jedné straně a absolutismu na straně druhé, ale že oba tyto principy sváděly konkurenční boj uvnitř sebe samých.

Místo závěru

Významný německý historik Heinz Duchhardt, ředitel mohučského Institutu für europäische Geschichte, po léta vydával příslušný svazek slavných historických skript z nakladatelství Oldenburg (Oldenburg-Grundriss der Geschichte) pod titulem *Das Zeitalter des Absolutismus*. Poslední vydání téhož skripta však již vyšla pod názvem *Barock und Aufklärung*. Z uvedené skutečnosti je patrné snaha vyhnout se termínu, jenž se mimo jiné i v souvislosti s prezentovanou diskusí o paradigmatu absolutismu zdá být ne zcela vhodným. Naskytá se otázka, zda pojmy barok či osvícenství jsou jako periodizační a charakterizační termíny raně novověké společnosti vhodnější či zda nejde pouze o nahrazení jednoho konkrétního problematického pojmu jiným, s posunem od ústavně-právní definice k definici z oblasti umění a idejí. Nově použité pojmy se navíc svou sémantickou konstrukcí termínu absolutismus nápadně podobají. Historikové umění ostatně před časem, mimo jiné v kontextu diskurzu ikonologické školy, prošli podobnou diskusí o limitech používání tradičního periodizačního systému opírajícího se o řazení architektonických slohů. Snad lze v této souvislosti upozornit na úvahy historika umění Jiřího Kroupy, jenž si ve své *Metodologii dějin umění* mimo jiné klade otázky z oblasti teorie slohu a ztotožnění slohů či stylů s jednotlivými epochami v dějinách umění. Například, jako jednu ze stylových norem zde Kroupa charakterizuje „normu dokonalosti“ a spojuje ji s tzv. ideálním typem Maxe Webera. Historik umění si podle této teorie v mysli konstruuje ideální typ určitého, např. barokního díla. Konstrukce poskytuje normu, jak má určitý styl v ideální podobě vypadat, aniž by tak musel vypadat ve skutečnosti. Naskytá se otázka, zda totéž nelze aplikovat také na pojmy označující dějinnou epochu z oblasti ústavních dějin. Absolutismus (či např. stavovství) bychom mohli vnímat jako ideální typ, který ve skutečnosti existuje pouze v redukované či rustikalizované „měkké“ formě.

Diskusi o pojmu absolutismus lze vlastně považovat za permanentní, a to ačkoliv se vyznačuje proměnami intenzity v podobě sinusoidy s různě výraznými amplitudami. S odstupem dvaceti let od vydání knihy Nicholase Henshalla říci, že nejen obecná, ale také česká debata o absolutismu přinesla mnoho pozitivních výsledků. Především, přivedla historiky k novým metodologicky pestrým výzkumům, jež se často opírají o dosud neznámé prameny a nejednou dávají do souvislosti nečekané detaily a skutečnosti. Především mladá generace historiků tak na startovní čáře své vědecké kariéry dostala příležitost neotřelým způsobem zkoumat nová témata, zaplňovat bílá místa a nejednou také bortit zažitá schemata a stereotypy. Historici starší generace pak v kontextu probíhající diskuse začali revidovat či znovu prozkoumávat některé historické procesy a jevy, jež s konstituováním absolutismu souvisí. Například Josef Válka v sérii článků publikovaných v Časopise Matice moravské znovu prozkoumal mocenský systém za vlády Ferdinanda I. Obecně historici ve svých pracích začali pojem absolutismus používat méně často a s větší opatrností, popřípadě omezili snahu aplikovat jej i na oblasti života raně novověké společnosti ležící mimo ‚raison d'état‘. Jako příklad můžeme jmenovat Thomase Winkelbauera, jenž kdysi přišel s pojmem ‚šlechtický absolutismus‘ a který ve svých pracích z devadesátých let již s tímto pojmem operoval podstatně obezřetněji. Konec konců, ani autor těchto řádků se neobešel bez určité revize vlastních přístupů, jak je patrné například z porovnání některých závěrů knihy *Državy Karla staršího ze Žerotína*, v níž aplikoval a domýšlel uváděný Winkelbauerův termín, a knihy *Pobělohorské konfiskace*, kde proměny první poloviny 17. století charakterizuje spíše jako akceleraci dlouhodobějších trendů.

Otázku absolutismu je zřejmě vedle detailních právněhistorických a kulturněhistorických průzkumů nutné řešit také v obecnější diskusi o historickém pojmosloví. I v základních příručkách sémiotiky se zpravidla lze dozvědět, že označující sice může být velmi blízko označovanému, ale nemůže s ním být totožné. Absolutismus jako ‚signifiant‘ tedy není totéž co absolutismus jako ‚signifié‘. Jde o jednu z kategorizací, o nichž výše zmiňovaný Miloš Štědroň před časem řekl, že sice v dějinách neexistují; historikové si v nich nicméně libují, protože se bez nich neobejdou.